

พระศรีมหาโพธิ์กับพระถังซำจั๋งอ้างอิงจากคัมภีร์พระพุทธศาสนา
**Bodhi Tree and Xaunzang with Special Reference to the Buddhist
Texts**

พระกิตติสารสุธี
Phrakittisarasuthee

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาเฉพาะต้นพระศรีมหาโพธิ์ขณะที่พระถังซำจั๋งหรือสมณะเสวียนจั้ง (Xuanzang) ได้เดินทางมาที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์และได้บันทึกไว้ และอ้างอิงกับคัมภีร์อรรถกถาของพระพุทธศาสนา พระถังซำจั๋งมีชีวิตอยู่ในช่วงต้นของราชวงศ์ถัง ได้ศึกษาพระพุทธศาสนา ฝ่ายมหายาน สำนักโยคจารซึ่งกำลังแพร่หลายในประเทศจีน และได้จาริกไปชมพุกุทวิปเพื่อศึกษาที่มหาวิทยาลัยนาลันทา ได้ศึกษาหลักพุทธธรรมกับพระศีลภัทร นอกจากนี้ยังได้ศึกษาภาษาสันสกฤตจนแตกฉาน เมื่อเดินทางกลับไปยังประเทศจีนได้อัญเชิญพระไตรปิฎกฉบับภาษาสันสกฤตและได้แปลเป็นภาษาจีนจนเป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางทั่วโลก และงานเขียนที่มีชื่อเสียงคือบันทึกดินแดนตะวันตกสมัยราชวงศ์ถังได้กลายเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีประชาชนกราบไหว้บูชาามากที่สุดในโลกก็ได้รับการบันทึกไว้ในงานเขียนของพระถังซำจั๋งนี้ ซึ่งมีความสอดคล้องกับเนื้อความของคัมภีร์บาลีของพระพุทธศาสนาด้วย

คำสำคัญ: พระศรีมหาโพธิ์, พระถังซำจั๋ง, คัมภีร์พระพุทธศาสนา

Abstract

The aim of this current paper is to study on the Bodhi tree in the recorded of Xuanzang when he pilgrimaged to India and reached the Bodhi tree with reference to the Pali Buddhist texts and commentaries. Xuanzang lived at the beginning of Tang Dynasty, studied in Mahayana Buddhism, Yogacara School being popular in China at that time. When he pilgrimaged to India for study in Nalanda with Silabhadra Thera and had a good knowledge on Sanskrit. He returned to China along with important Buddhist Scriptures in Sanskrit and began to translate into Chinese. The great works of him is The Buddhist records of the western world in Tang Dynasty which enabled him to be well-known all over the world. It was the very important historical documents. The Bodhi tree which people from all over the world come to homage is recorded in this work of Xuanzang. Also the story of it contained the concordance with the Buddhist texts.

Keywords: Bodhi tree, Xaunzang and the Buddhist Texts

บทนำ

ต้นพระศรีมหาโพธิ อันเป็นสถานที่พระพุทธรเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งผู้จาริกแสวงบุญชาวพุทธเดินทางมาสักการบูชาเพราะต้นพระศรีมหาโพธิ นอกจากจะเป็นต้นไม้คู่พระบารมีของพระพุทธรเจ้าซึ่งในพุทธประวัติเรียกว่า ต้นพระศรีมหาโพธิเป็นหนึ่งในเจ็ด “สหชาติ” คือ เกิดในวันเดียวกับที่พระมหาโพธิสัตว์ประสูติ (สมัยคัลลวาลีนี้ อรรถกถาที่ขนิภาย กล่าวว่า สหชาติ 7 คือ พระนางยโสธรา หรือนางพิมพา พระอานนทเถระ อมาตย์กาฬทายี นายฉันทะ ม้ากัณฐกะ ต้นพระศรีมหาโพธิ และขุมทรัพย์ทั้ง 4) ต้นพระศรีมหาโพธิยังได้รับการนับถือว่าเป็น “สังเวชนียสถาน” แห่งหนึ่ง โดยมีพระพุทธรเจ้าเป็นผู้รับรอง ดังข้อความในมหาปริณิพพานสูตร ว่า “พระอานนทเถระได้กราบทูลถามพระพุทธรเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อก่อนพวกภิกษุอยู่จำพรรษาในทิศทั้งหลายย่อมมาเพื่อเฝ้าพระตถาคต พวกข้าพระองค์ย่อมได้เห็น ได้เข้าไปนั่งใกล้ภิกษุเหล่านั้นผู้ให้เจริญใจ ก็โดยกาลล่วงไปแห่งพระผู้มีพระภาค พวกข้าพระองค์จักไม่เห็น ไม่ได้เข้าไปนั่งใกล้ พวกภิกษุผู้ให้เจริญใจ

“พระพุทธรเจ้าตรัสบอกแก่พระอานนทเถระว่า ดูก่อนอานนท์ สังเวชนียสถาน 4 แห่งเหล่านี้เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา คือ

“สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตประสูติในที่นี้

“สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้

“สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้

“สังเวชนียสถานอันเป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธาด้วยมาตามระลึกว่า พระตถาคตเสด็จปริณิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุ ในที่นี้สังเวชนียสถาน 4 แห่งนี้แล เป็นที่ควรเห็นของกุลบุตรผู้มีศรัทธา

“ดูกรอานนท์ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา จักมาด้วยความเชื่อว่าพระตถาคตประสูติในที่นี้ก็ดี พระตถาคตตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณในที่นี้ก็ดี พระตถาคตทรงยังอนุตรธรรมจักรให้เป็นไปในที่นี้ก็ดี พระตถาคตเสด็จปริณิพพานแล้วด้วยอนุปาติเสสนิพพานธาตุในที่นี้ก็ดี ก็ชนเหล่าใดเหล่าหนึ่ง เทียวจาริกไปยังเจดีย์ มีจิตเลื่อมใสแล้ว จักทำกาลละลง ชนเหล่านั้นทั้งหมดเบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก จักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์”

เมื่อพระกัณฐกผู้มีชื่อเสียงของจินโบราณเป็นที่รู้จักของชาวพุทธทั่วโลกเมื่อเดินทางมาถึงบริเวณที่เรียกว่า “โพธิมณฑล” ท่านได้บรรยายสภาพพื้นที่โดยรอบบริเวณวิหารพุทธคยาไว้ว่า “รอบ ๆ บริเวณพระศรีมหาโพธิพฤกษ์มีกำแพงอิฐล้อมรอบสูงมั่นคงแข็งแรง เขตด้านตะวันออกจรดตะวันตกยาวกว่าด้านเหนือและด้านใต้ มีปริมาตรวัดได้ 500 ก้าว รุกขชาติลักษณะแปลกตา และบุปผชาติที่มีค่าขึ้นเบ่งบานเรียงรายเป็นเงาร่มเย็นหญ้าพันธุ์หนวดมังกรต้นเล็ก ๆ และดินชาติป่าพันธุ์แปลก ๆ ขึ้นปกคลุมไปทั่ว

ประตูใหญ่หันหน้าไปทางตะวันออก ข้างหน้าคือเนรัญชรานที ประตูด้านทิศใต้ติดกับสระดอกไม้ใหญ่ ประตูทางด้านทิศเหนือเป็นประตูทางเข้าสู่บริเวณมณฑลสถาน ในนั้นมีพุทธานุสรณ์สถานปรากฏทั่วไป มีสถูป

วิหาร ซึ่งพระราชา เหล่าอำมาตย์ราชมนตรี คฤหบดีที่ศรัทธาปสาทะในพุทธศาสนาของแต่ละแคว้นในชมพูทวีปสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธานุสรณ์”

นอกจากนี้แล้ว หลวงจีนพระถังซำจั๋งยังได้บันทึกเหตุการณ์ในวันที่พระพุทธเจ้าได้จัดชั้นธปริณิพพานที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ไว้ว่า “ในวันนั้น พระราชาแคว้นต่าง ๆ ภูมิภาคสงฆ์จากทั่วทุกทิศ อุบาสก อุบาสิกา เรือนแสนเรือนล้านจะมาชุมนุมกันที่นี่โดยไม่มีการนัดหมายกัน ผู้คนทั้งหลายจะใช้น้ำหอม น้ำนม รดต้นโพธิ์ และทำความสะอาด จากนั้นก็ประโคมดุริยดนตรี โปรมดอกไม้สด ตามประทีปโคมไฟจนสว่างไสว กระทำการสักการบูชาตลอดกลางวันและกลางคืน”

ด้วยเหตุผลและเหตุการณ์ข้างต้นจึงทำให้ต้นพระศรีมหาโพธิ์จึงนับเป็นสถานที่สำคัญของการแสวงบุญของชาวพุทธจากทั่วโลก เป็นต้นไม้ “พระศรีมหาโพธิ์เป็นต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก” (สุริย์ ภูมิภมร. 2546:18) พุทธศาสนิกชนเดินทางมาจากทุกมุมโลกเป็นจำนวนหลายแสนคนต่อปีเพื่อกราบไหว้บูชาพระศรีมหาโพธิ์ แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของต้นไม้ต้นหนึ่งที่มีนามว่า “โพธิ์”

การศึกษาเอกสารหรือประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์มีบ้างแล้วในประเทศไทย เช่น “พระศรีมหาโพธิ์: ต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลก” ของ ดร.สุริย์ ภูมิภมร คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ หรือ “พระศรีมหาโพธิ์: จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ” ของ อัครพงษ์ คำคุณ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น ซึ่งบทความของนักวิชาการทั้งสองได้ให้ความรายละเอียดเกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ตลอดจนถึงต้นโพธิ์ที่อยู่ในประเทศไทยได้อย่างดี

บทความนี้มีวัตถุประสงค์นำเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาและบันทึกของพระถังซำจั๋งตามที่ปรากฏในหนังสือ ถังซำจั๋ง : จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของพระราชาวงศ์ถัง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ เพื่อแสดงให้เห็นความสอดคล้องตรงกันของคัมภีร์พระพุทธศาสนาและจดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของพระราชาวงศ์ถัง นอกจากนี้แล้วมหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้กำหนดต้นไม้ประจำมหาวิทยาลัยว่าคือต้นโพธิ์ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทำให้ผู้เขียนสนใจที่จะศึกษาความเป็นมาของต้นพระศรีมหาโพธิ์ยิ่งขึ้น

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ (อ้างอิงจาก <http://www.newtv.co.th/news/20745>)

คัมภีร์พระพุทธานุญาตกล่าวถึงต้นโพธิ์ไว้อย่างไร

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ในบทความนี้จะหมายถึงต้นโพธิ์อันเป็นที่ตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าโคดม ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ซึ่งปัจจุบันคือ แม่น้ำฝัลกู (Falgu) ตำบลโพคยา จังหวัดคยา แคว้นพิหาร สาธารณรัฐอินเดีย นักแสวงบุญชาวพุทธจากทั่วโลกต่างเดินทางมาเพื่อสักการะ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ ด้วยความเชื่อว่าเป็นการได้เข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าแม้พระองค์จะปรินิพพานนานแล้ว บริเวณที่ต้นพระศรีมหาโพธิ์ตั้งอยู่ยังมีสถานที่อันเกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าหลายประการ อัครพงษ์ คำคุณ (2546 : 64) อ้างถึงอรรถกถากาลิงคโพธิชาดกซึ่งกล่าวว่า พระศรีมหาโพธิ์มีความสูง 50 ศอก มีกิ่งก้านสาขาแผ่ขยายออกไปโดยรอบเป็นปริมาตรวัดได้ 100 ศอก และกล่าวถึงบริเวณนี้ว่าเป็น โพธิมณฑล อันเปรียบประดุจ ปฐวินาภี (สะดือโลก) โดยในเวลาทีพระพุทธเจ้าโพธิ์ยังไม่ถือกำเนิดขึ้นนั้น ในบริเวณรัศมี 1 กรีส โดยรอบจะไม่ปรากฏพืชพันธุ์ใด ๆ เกิดขึ้นในบริเวณนี้เลยปรากฏแต่ที่โล่งเตียนเต็มไปด้วยทรายแก้วขาวบริสุทธิ์ประดุจถูกปกคลุมไว้ด้วยแผ่นเงิน แต่ถัดจากบริเวณนี้ไปโดยรอบ จะปรากฏพืชพรรณาพันธุ์อุดมสมบูรณ์และชุ่มชื้นเขียวขจี

โพธิมณฑลเป็นสะดือโลก (ปฐวินาภี) เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ มีอำนาจวิเศษครอบอยู่ในบริเวณนี้ ไม่ว่าผู้ใด ก็ไม่สามารถข้ามผ่านไปได้ แม้แต่มหาเทพและเทพทั้งหลาย ดังตัวอย่างเรื่องราวที่ปรากฏในอรรถกถากาลิงคโพธิชาดกว่า “พระเจ้าจักรพรรดิกาลิงคราช ทรงครองราชสมบัติตลอดห้องจักรวาล วันหนึ่ง มีเสนาแวดล้อมเต็มไปในที่ ประมาณ 36 โยชน์ เสด็จขึ้นทรงช้างเผือกขาว เปรียบด้วยยอดเขาไกรลาส ไปสู่สำนักพระชนกชนนี ด้วยสิริวิลาสใหญ่

“ฝ่ายข้างพระที่นั่งพระเจ้าจักรพรรดินั้น ไม่อาจเหาะข้ามมหาโพธิมณฑล อันเกิดแต่สะดือแผ่นดิน อันเป็นไชยมงคลของพระพุทธเจ้าทั้งปวงได้ พระเจ้าจักรพรรดิราชทรงไล่ไปเนื่อง ๆ แต่ข้างทรงนั้น ก็ไม่อาจที่จะไปได้

“ลำดับนั้น บุโรหิตของพระเจ้าจักรพรรดิ ซึ่งตามเสด็จไปด้วยคิดว่า ธรรมดาว่าทางอากาศไม่มีเครื่องกั้น เพราะเหตุไรหนอ พระราชาจึงไม่อาจจะไล่ข้างไปได้ เราจักตรวจตราดู แล้วลงจากอากาศ ตรวจตราเห็นภูมิภาคอันเป็นมณฑลสะดือแผ่นดิน มีชัยบัลลังก์ของพระพุทธเจ้าทั้งปวง

“ได้ยินว่า ในครั้งนั้น ขึ้นชื่อว่าต้นหญ้า แม้สักเท่าหนวดกระต่ายมิได้มี ในที่มีประมาณ 8 กรีสนั้นเลย มีแต่ทรายอันมีสีเหมือนแผ่นเงินเรียวยาวอยู่ หญ้าเครือเถาไม้ใหญ่โดยรอบที่นั่นมียอดเวียนประทักษิณโพธิมณฑล แล้วตั้งอยู่เฉพาะหน้าโพธิมณฑล

“บุโรหิตตรวจดูภูมิภาคแล้วคิดว่า แท้จริง ที่นี้เป็นที่ที่กำจัดกิเลสทั้งปวงของพระพุทธเจ้าทั้งปวง แม้ถึงใคร ๆ มีท้าวสักกะเป็นต้น ก็ไม่อาจที่จะเหาะข้ามที่นี้ไปได้ จึงไปเฝ้าพระเจ้ากาลิงคราช แสดงคุณของพระโพธิมณฑล แล้วกราบทูลพระราชว่า เสด็จลงเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

แท้จริงแล้ว ในคัมภีร์ทั้งหลายของพระพุทธานุญาตกล่าวตรงกันว่า ต้นไม้อันเป็นสถานที่ของพระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์นั้นมีต่าง ๆ กัน แม้พระพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมในภัทธกัปนี้ ต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณของพระองค์คือต้นไม้ที่นิยามว่า อัสนัตถะ (ภาษาสันสกฤต-อัสวัตถะ) ซึ่งเหตุการณ์ในพุทธประวัติ ได้บันทึกไว้ว่า เมื่อครั้งที่พระมหาโพธิสัตว์ได้ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ภายใต้ต้นอัสนัตถะแล้ว ตั้งจิตอธิษฐานว่า

กาม์ ตโจ นหารู จ
อุปสุสุตฺต เม สรีเร

อฏฺฐิ จ อวลิสฺสตุ
สพฺพนฺตํ มํสฺโลทิตนฺติ

“แม้หน้เงอึน กระจุก จะเหลื่ออยู่ โดยเนื้อและเลือดในร่อกายจะเหือดแห้งไปลึนก็ตมที่ หกไม่บรรลู่ ถึงประโยชน์สูงสุดอันบุคคลจะบรรลู่ได้ด้วยก่ล้งของบรุษ ด้วยความเพียรของบรุษ และด้วยความบกบั่นของ บรุษแล้วจะไม่ยอมล้มเล็กเป็นอันขาด” นั้น ต้นอัสสัถะจึงได้ชื่อว่า ต้นโพธิ เมื่อพระมหาสัถวีได้ตรัสรู้ณุดต รสัมาสัมโพธิญาณ ในคัมภีร์ชินกาลมลิปกรณ์กล่าวถึงพระอดีตพุทธและต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ทั้งหมด 28 พระองค์ ส่วนในคัมภีร์พระอนาคตวงศ์ (บ่าเพ็ญ ระวิน. 2542 : 76) กล่าวถึงพระศรีมหาโพธิอันจะเป็นสถาน ที่อันพระพุทเจ้าจะมาตรัสรู้ในอนาคตไว้ว่า “อันว่าไม้อพระศรีมหาโพธิอปราชิตบัลลังก์ ที่นั่งทรงพิจารณาพระ ปฏิจจสมุปบาทธรรมแล้วตรัสรู้เป็นพระสัพพัญญูเจ้านั้น

พระศรีอาริยมตไตรยเจ้า คือไม้ก่กาทิง เปนที่ตรัส 1

พระรามเจ้า ไม้แก่นจันทร์แดง เปนที่ตรัส 2

พระธรรมราชเจ้า ไม้ก่กาทิง เปนที่ตรัส 3

พระธรรมสามีเจ้า ไม้รังใหญ่ เปนที่ตรัส 4

พระนารทะเจ้า ไม้แก่นจันทน์แดง เปนที่ตรัส 5

พระรังสิมูณีเจ้า ไม้ดีปสีใหญ่ ลางคัมภีร์ว่าไม้เลียบ เปนที่ตรัส 6

พระเทเวเทพเจ้า ไม้จัมปา เปนที่ตรัส 7

พระนรสิงหะเจ้านั้น ไม้แคฝอย เปนที่ตรัส 8

พระดิสสะเจ้า ไม้ไทร เปนที่ตรัส 9

พระสมงคเจ้า ไม้ก่กาทิง เปนที่ตรัส 10

อันว่าไม้อพระมหาโพธิ 10 ต้นนี้ เปนที่ได้ตรัสรู้พระสัพพัญญูแห่งสมเด็จพะพุทเจ้าทั้ง 10 พระองค์ อันจะบังเกิดในอนาคตกาลเบื้องหน้า”

มหากาพย์พุทจริตของท่านอัสวโขษ มีข้อความที่บรรยายถึงต้นพระศรีมหาโพธิในวันที่พระพุทเจ้า จะตรัสรู้ณุดตรสัมาสัมโพธิญาณว่า (สำเนียง เลื่อมใส. 2547: 235-236) “ครั้งนั้น พระมุนีผู้มีความเด็ด เดียวเป็นพระสหาย เมื่อทรงตัดสินพระทัยแน่วแน่ว่าจะตรัสรู้แล้ว จึงได้เสด็จไปยังโคนต้นอัสวัดถ (อศวตถ) ที่มีบริเวณโดยรอบ ปกคลุมด้วยหญ่่าอ่อนๆ” “จากนั้นในเวลาต่อมา จอมภุขงค์ (งูใหญ่) ชื่อกาละ ผู้มีก่ล้ง แข็งแรงดุจพญาช้าง ก็ได้ตื่นขึ้นเพราะเสียงพระบาทที่ไม่มีอะไรเปรียบปาน เมื่อเชื่อมั่นว่าพระมหามุณีจะได้ บรรลู่พระโพธิญาณจึงได้กล่าวคำสตุตินี้” และภายหลังจากที่บรรลู่ธรรมแล้วพระพุทเจ้าทรงเสวยวิมุตติสุข ในสัปดาห์แรกอยู่ ณ บริเวณต้นพระศรีมหาโพธิ (สำเนียง เลื่อมใส. 2547: 268) “พระมหามุณีผู้ประทับนั่ง โดยปราศจากความล่ำบากพระวรกายได้พิจารณาพระทัยของพระองค์โดยไม่กะพริบพระเนตรเป็นเวลา 7 วัน เมื่อทรงทำความปรารถนาในพระทัยให้สำเร็จบริบูรณ์แล้ว พระองค์จึงทรงรำพึงว่า “ณ ที่นี้ เราได้บรรลู่ความ หลุดพ้นแล้ว” “จากนั้น พระมหามุณีผู้ทรงเข้าพระทัยในหลักปฏิจจสมุปบาทและทรงแน่วแนในทรงชนะเรื่อ งอนาตมัน (ความไม่มีตัวตน) ได้ทรงกระตุ้นเตือนพระองค์เอง ครั้นแล้วพระผู้ทรงเปี่ยมล้นด้วยพระมหากรุณา จึงตรวจดูสัถวีโลกด้วยพุทจักษุเพื่อความสุขของชาวโลก”

ชีวประวัติโดยสังเขปของพระถังซำจั๋ง (เสวียนจั้ง)

พระถังซำจั๋งที่คนไทยรู้จักจากวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมของคนไทยเรื่องไซอิ๋ว นั้น ถ้ายึดถือเอาตามหนังสือของอุษา โลหะจรรยา จะออกเสียงด้วยสำเนียงภาษาจีนกลางว่า “สมณะเสวียนจั้ง” (Xuanzang) (บทความนี้เมื่ออ้างอิงข้อความจากหนังสือของอุษา โลหะจรรยาจะยึดถือตามหนังสือเล่มนั้น) พระถังซำจั๋งเป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถหลายด้าน โดยเฉพาะวิชาการด้านอักษรศาสตร์ การแปลวรรณกรรม ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ตรรกศาสตร์ พระพุทธศาสนา ปรัชญา ศิลปวัฒนธรรม

ในวงการนักประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาประเทศจีน ให้การยกย่องพระกumāรสีพ พระปรมรรถ สมณะเสวียนจั้ง และพระอะโหมซัวซระ เป็นสำนักแปลผู้ยิ่งใหญ่ (อุษา โลหะจรรยา. 2546: 4) แต่ในบรรดานักแปลผู้ยิ่งใหญ่ทั้งสำนักนั้น พระถังซำจั๋งนับว่าเป็นผู้ที่มีผลงานแปลมากที่สุด และในบรรดาสมาณะจีนที่จาริกเดินทางไปศึกษาพระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ถึงประเทศอินเดียที่มีจำนวนนับร้อยนับพันด้วยกันแล้ว พระถังซำจั๋ง เป็นผู้ที่ประสบความสำเร็จและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันทั่วโลก ด้วยเหตุนี้ จึงจะขอกกล่าวถึงประวัติของพระถังซำจั๋ง

“สมณะเสวียนจั้ง เกิดในสกุลเฉิน (Chen) มีนามเดิมว่าฮุย (Hui) ปี พ.ศ. 1143 ปีที่ 20 ในรัชสมัยพระเจ้าฮุยเหวินตี้ (Sui Wen Di) ที่นครลั่วหยาง (Luo Yang) อำเภอโกวซือ (Gou Shi) (ปัจจุบันอยู่ในนครลั่วหยางมณฑลเหอหนาน (He Nan) สืบเชื้อสายมาแต่บรรพบุรุษผู้มีนามว่าเฉินจ้งกง (Chen Zhong Gong) เป็นชาวเมืองชิงชวน (Ying Chuan) ตั้งแต่สมัยฮั่นตะวันออก (Dong Han) ในสมัยเป่ย์เว่ย์ (Bei Wei) บิดาของท่านมีนามว่าเฉินจัน (Chen Zhan) เป็นเจ้าเมืองชิงเหอ (ปัจจุบันอยู่ในมณฑลซานซี) ปู่ทวดชื่อเฉินซิน เป็นแม่ทัพไปปราบดินแดนตะวันออก และเป็นเจ้าเมืองซ่งตั้ง ในสมัยเป่ย์เว่ย์เช่นกัน ปู่ชื่อเฉินคัง ในสมัยราชวงศ์เป่ย์ฉี รับราชการเป็นราชบัณฑิต ต่อมาได้เลื่อนศักดิ์ขึ้นไปกินเมืองโจวหนาน นับตั้งแต่เฉินคังปู่ของท่านได้โดยกย้ายครอบครัวลงมาตั้งรกรากอยู่แถบนครลั่วหยาง จึงถือได้ว่าเป็นคนอำเภอโกวซือแต่นั้นมา บิดาของท่านมีนามว่าเฉินฮุย ในสมัยราชวงศ์สุ่ย เคยรับราชการเป็นนายอำเภอเมืองเฉินหลิว (ปัจจุบันคือเมืองไคฟง ในมณฑลเหอหนาน) และเมืองเจียงหลิง (ปัจจุบันคืออำเภอเจียงหลิง มณฑลหูเป่ย์) เนื่องจากการเมืองในสมัยปลายราชวงศ์สุ่ยเสื่อมทราม จึงได้ลาออกจากราชการกลับไปใช้ชีวิตอันสงบที่บ้านเกิด เฉินฮุยมีบุตรชาย 3 คน ธิดา 1 คน บุตรชายคนรองชื่อชู่ ออกบวชถือเพศบรรพชิตอยู่ที่วัดจั้งถู่ ในนครลั่วหยาง มีสมณฉายาว่า จั้งเจี่ย ธิดาสมรสกับคนสกุลจาง ที่เมืองอิงโจว (ปัจจุบันอยู่ในมณฑลเหอเป่ย์ บุตรคนสุดท้ายชื่อ สมณะเสวียนจั้ง (อุษา โลหะจรรยา. 2546: 37-38)

ในยุคสมัยราชวงศ์ถัง บ้านเมืองอยู่ในภาวะสงบพลอยจากสงครามเพราะผู้นำประเทศดำเนินนโยบายผู้มิตรกับต่างประเทศ ดำเนินวิเทศไต่ค้าด้วยการส่งเจ้าหญิงแห่งราชวงศ์ถังให้อภิเษกสมรสกับเจ้าผู้ครองแคว้นทิเบต ส่งราชทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับประเทศอินเดีย เปิดให้มีการค้าเสรี ทำให้เส้นทางสายเอเชียกลางในอดีตคึกคักไปด้วยกองคาราวาน พ่อค้านักเดินทางและมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันต่อมาในนาม “เส้นทางสายไหม” ด้านชีวิตการศึกษาของสมณะเสวียนจั้ง นับแต่ช่วงวัยเด็กก่อนออกบวช ท่านได้ศึกษาคัมภีร์ในลัทธิเต๋าและขงจื้อจากบิดาของท่าน ต่อมาได้ออกบวชเมื่ออายุ 13 ปี จึงเริ่มศึกษาคัมภีร์ในพระพุทธศาสนา นับแต่คัมภีร์วิมลเกียรตินิเทศสูตร (อุษา โลหะจรรยา. 2546: 74-75)

พ.ศ. 1173 สมณะเสวียนจั้งเดินทางจากจีนสู่อินเดียขณะอายุเพียง 27 ปีผ่านมาทางทะเลทรายโกบีทะเล

เอเชียกลาง ผ่านอัฟกานิสถาน สู่มุทุดินแดนอันศักดิ์สิทธิ์ทางอินเดียภาคเหนือ ช่วงที่สมณะเสวียนจั้งจาริกไป ชมพูทวีปนี้ เป็นช่วงที่พระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานมีความเจริญสูงสุด โดยเฉพาะนโยบายโยคจาร ตลอดเวลา 19 ปี ในประเทศอินเดีย เมื่อท่านได้เข้าเป็นพระนักศึกษามหาวิทยาลัยนาลันทาได้รับการศึกษาคัมภีร์โยคจารกับพระอาจารย์ศีลภัทร ผู้ซึ่งเป็นผู้บริหารสูงสุดของมหาวิทยาลัยนาลันทา ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญโยคจาร (อุษา โลหะจัญญ. 2546: 76)

นอกจากการศึกษาแล้ว ท่านยังจาริกไปนมัสการสังเวชนียสถานและพระพุทธสถานต่าง ๆ ในประเทศอินเดียนับร้อยแคว้น ซึ่งกลายเป็นข้อมูลที่ตีในการเขียน “บันทึกดินแดนตะวันตกสมัยราชวงศ์ถัง” ในกาลต่อมาของท่าน บทบันทึกของพระถังซำจั๋งนี้ถือว่าเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดีเรื่องหนึ่งที่บันทึกโดยสมณะจากประเทศจีนที่เดินทางจาริกไปศึกษาหลักธรรมและนำกลับมาเผยแผ่ยังประเทศจีน

พระศรีมหาโพธิจากบันทึกของพระถังซำจั๋ง

พระศรีมหาโพธิมีความสำคัญกับประวัติศาสตร์แห่งพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับสังเวชนียสถานหรือพุทธสถานอื่น ๆ ในประเทศอินเดีย ซึ่งถ้าหากจะว่กันไปตามหลักฐานที่เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คันนิงแฮม (อ้างถึงใน <http://www.tu.ac.th/org/arts/seas/Bodhi.pdf>) ได้บันทึกเกี่ยวกับการค้นพบต้นพระศรีมหาโพธิต้นปัจจุบัน ไว้ว่า “ในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2405 (ค.ศ.1862) ข้าพเจ้าได้พบพระศรีมหาโพธิที่ชรามาก ลำต้นเอนไปทางทิศตะวันตก มีสามกิ่งใหญ่ที่ยังคงมีความเขียวชอุ่มอยู่ แต่กิ่งอื่นที่เหลือเปลือกลุดหมดและผุพัง ข้าพเจ้าได้มาพบพระศรีมหาโพธิอีกในปี พ.ศ. 2414 และอีกครั้งในปี พ.ศ. 2418 กิ่งส่วนหนึ่งได้ถูกลมพายุพัดหัก ตกลงไปทางแนวกำแพงด้านตะวันตก ต้นเก่าได้ล้มลง อย่างไรก็ตามเมล็ดพันธุ์จำนวนมากได้ถูกเก็บรวบรวมไว้และต้นอ่อนก็ได้ถูกเก็บรักษาและปลูกใหม่ตรงที่เก่า ปี พ.ศ. 2423 ข้าพเจ้าขุดพบพระแท่นวัชรอาสน์ที่ภายนอกได้กำแพงของวิหารที่ข้าพเจ้าไม่พบมาก่อนเลย อาจเป็นไปได้ว่ารากของพระศรีมหาโพธิต้นเดิม ได้ปกคลุมพระแท่นไว้ เมื่อพระศรีมหาโพธิยังยืนต้นอยู่ ดังนั้น ข้าพเจ้าได้ขุดพื้นที่ที่อยู่ใกล้ ๆ ต้นตะวันตกของพระแท่นในพื้นดินทรายภายนอกพื้นที่เชิงแกร่งของพระแท่น ต่ำจากฐานของพระแท่น 3 ฟุต และ 30 ฟุตจากระดับพื้นผิวของพระศรีมหาโพธิต้นปัจจุบันที่ยังยืนต้นอยู่ ข้าพเจ้าได้พบชิ้นส่วนขนาดใหญ่ 2 ชิ้นของพระศรีมหาโพธิ ท่อนหนึ่งยาว 6 นิ้วครึ่ง และอีกท่อนหนึ่งยาว 4 นิ้ว ส่วนล่างของกำแพงทั้งหมดที่อยู่บนฐานของวิหารยาว 32 ฟุต และสูง 30 ฟุต หนา 14 ฟุต ตั้งตระหง่านอยู่บนพระแท่นนี้มานานกว่า 1200 ปี ดูเหมือนว่า อาจเป็นไปได้ว่าชิ้นส่วนทั้งสองนี้เป็นชิ้นส่วนของพระศรีมหาโพธิที่ถูกพระเจ้าศตางกะตัดในปี พ.ศ. 1143-1163 (ค.ศ. 600-620)”

นับแต่ 80 ปีก่อน พ.ศ.จนกระทั่งถึง พ.ศ. 2405 ต้นพระศรีมหาโพธิ ณ สถานที่ตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณของพระพุทธเจ้านั้น สืบหน่อต่อยอดด้วยประวัติศาสตร์มายาวนาน ซึ่งชาวพุทธเชื่อกันว่าต้นพระศรีมหาโพธิปัจจุบันนี้นับเป็นต้นที่ 4 ดังนั้น เพื่อให้เห็นร่องรอยการเกิดและดับของต้นโพธิแต่ละต้น ผู้เขียนจะขอคัดลอกข้อความจาก บทความของดร.สุรีย์ ภูมิภมร คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ (เว็บบอร์ดและจัดย่อหน้าโดยผู้เขียน) “ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่หนึ่ง เป็นต้นที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสรู้...หลังจากที่พระพุทธองค์ได้เสด็จสวรรคตแล้ว ยังมีผู้มีจิตเลื่อมใสในพระองค์ได้เดินทางมาราบไหว้พระศรีมหาโพธิประมาณ 100

ปี แล้วจึงร่างไประยะหนึ่ง จนถึงรัชสมัยของพระเจ้าอโศกมหาราช...พระพุทธศาสนาจึงเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาอีกครั้ง ...พระเจ้าอโศกได้ทรงสนพระทัยในเรื่องพระพุทธศาสนา...การที่ทรงทุ่มเทให้กับการฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และการทำนุบำรุงให้จักรงายทั่วไป ทำให้พระองค์ไม่สนพระทัยในความสุขส่วนตัวอย่างกาลเก่า จนเป็นเหตุให้เหล่านางสนมต่างพากันโกรธแค้นตันโพธิ...เมื่อต้นพระศรีมหาโพธิมีอายุได้ 272 ปี จึงได้ถูกพระมหาลีงค์ที่ 4 ของพระเจ้าอโศกกำจัด...การตายของตันโพธิในครั้งนี้ทำให้พระเจ้าอโศกทรงเสียพระทัยมาก... “ทรงรับสั่งให้ใช้น้ำนมโค 100 หม้อโปรดที่บริเวณรากของตันโพธิ และทรงนอนคว่ำหน้าลงกับพื้นเหมือนการกราบไว้ของพระทีเบต ทั้งทรงมีพระราชปรารภว่า ถ้าพระศรีมหาโพธิไม่แตกหน่อก็จะมีไม่ทรงลุกขึ้น แต่พระศรีมหาโพธิก็แตกหน่อขึ้นมาใหม่ ...

“ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่สอง ซึ่งเป็นต้นที่แตกหน่อขึ้นมาจากต้นแรกนี้ ได้กลายเป็นต้นโพธิที่มีการนำเมล็ดและกิ่งไปทำพันธุ์กันอย่างกว้างขวาง...พระโสณเถระ และพระอุตตรเถระเดินทางมาสุวรรณภูมิ และให้พระมหินทเถระไปศรีลังกา พระภิกษุเหล่านี้ได้นำตันโพธิไปด้วย...ต่อมาตันโพธิก็ถูกตัดอีกครั้ง คราวนี้เป็นฝีมือของพระเจ้าสาสังการซึ่งครองเมืองเบงกอล...รับสั่งให้รานกิง ต้นตัน และซุรธาตันโพธิ ให้ฟางอ้อยสุ่ม ใช้น้ำมันราด และเผาต้นพระศรีมหาโพธิ...ต้นที่สองมีอายุ 871-891 ปี ...พระเจ้าปุณรวรมาทรงให้ชาวบ้านรันทมนโคได้ 1,000 ตัว เอน้ำนมที่ได้เทราดตรงบริเวณที่มีการเผาตันโพธิ ทรงนอนคว่ำหน้าลงกับพื้น และยุติเมื่อต้นพระศรีมหาโพธิได้แตกหน่อขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่ง”

ต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่สาม ...กษัตริย์มุสลิมของอินเดียซึ่งตรงกับช่วง พ.ศ. 1200 เศษ วิหารต่าง ๆ โดยรอบของพระศรีมหาโพธิถูกทำลาย...แต่ไม่ได้ทำลายพระศรีมหาโพธิต้นที่สามแต่อย่างใด...ในปี 2405 ท่านเซอร์คิงนิงแฮม (Sir Cunningham) ได้เดินทางไปที่พุทธคยา และได้รายงานว่าต้นพระศรีมหาโพธิต้นที่สามมีอายุมากแล้ว ...ปี 2418 ได้เดินทางไปที่พุทธคยาอีกหน พบว่า ต้นพระศรีมหาโพธิทรุดโทรมมาก ...ปี 2421 ต้นพระศรีมหาโพธิได้ล้มลงไปทางทิศตะวันตก ต้นนี้มีอายุประมาณ 1,258-1,278 ปี

“ต้นมหาโพธิต้นที่สี่ เป็นต้นพระศรีมหาโพธิที่ยังคงยืนต้นตระหง่านอยู่ที่พุทธคยาในปัจจุบัน เป็นหนึ่งในสองหน่อที่แตกขึ้นมาจากพระศรีมหาโพธิต้นที่สามที่ล้มลง ...เซอร์คิงนิงแฮมได้ขุดหน่อที่สมบูรณ์ขึ้นมาปลูกเมื่อ ปี 2423 โดยปลูกไว้ให้ห่างจากพื้นที่เดิมที่เป็นชายฝั่งแม่น้ำเนรัญชราไปประมาณ 100 เมตร ...พระศรีมหาโพธิต้นนี้มีอายุได้ 138 ปี มีความสูงกว่า 80 ฟุต มีขนาดลำต้นใหญ่ ขนาด 3 คนโอบ”

ชีวประวัติของพระถังซำจั๋งกล่าวว่าท่านเดินทางมาชมพุทธวิปในปีพ.ศ. 1173 และ ปีพ.ศ. 1180 จึงได้เดินทางมาถึงพุทธคยา ได้เข้ากราบพระศรีมหาโพธิและเขียนไว้ใน “บันทึกดินแดนตะวันตกสมัยราชวงศ์ถัง” บรรยายถึงพระศรีมหาโพธิว่า (ชีว ชูหลุน ผู้แปล. 2547: 330-331) “ต้นศรีมหาโพธิบนรัตนบัลลังก์นี้คือต้นปีปปลนั่นเอง ในสมัยพุทธกาล พระศรีมหาโพธินี้สูงหลายร้อยเฉียด แต่เคยถูกตัดโค่นไปหลายครั้ง เวลานี้ยังคงสูง 4 ถึง 5 ตีง โดยเหตุที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณใต้ปีปปลนี้ จึงได้รับขนานนามว่าต้นโพธิ รากและลำต้นเป็นสีเหลืองแกมขาว ใบเขียวสด ไม่ว่าจะฤดูหนาวหรือฤดูร้อนใบก็ไม่ร่วงหล่น จะเขียวชอุ่มตลอดทั้งปี แต่ในวันพระปริณิพพาน ใบไม้จะร่วงหมดชั่วขณะ แล้วก็กลับแตกใบงอกงามขึ้นใหม่เหมือนเดิม

“ภายในกำแพงมิวชิรบัลลังก์อาศัยตั้งอยู่ท่ามกลาง เมื่อแรกเข้าสู่ยุคภัทรกัป รัตนบัลลังก์นี้บังเกิดขึ้นพร้อมๆ กับฟ้าแลดิน ตั้งอยู่ศูนย์กลางแห่งมหาตริสหัสโลก ฐานล่างจดสุวรรณจักร ส่วนบนนั้นเสมอภาคพื้นปฐพี สร้างขึ้นด้วยวัชรธาตุล้วน ๆ มีขนาดวัดโดยรอบประมาณ 100 ก้าว ในยุคภัทรกัป พระพุทธเจ้าพันองค์

ทรงนิสิทนาการบำเพ็ญวัชรอุปมาสมาธิบนนี้ จึงได้ชื่อว่าวัชรบัลลังก์อาสน์ สถานที่แห่งนี้เป็นที่ตั้งที่ตรัสรู้พระโพธิญาณ [ของพุทธเจ้าทุกองค์] จึงได้ชื่อว่าโพธิมณฑล

เนื้อความจากบันทึกของพระถังซำจั๋งตอนนี้ ตรงกับข้อความในอรรถกถาบาลิกโพธิชาดกที่ได้อธิบายว่าบริเวณที่พระศรีมหาโพธิ์ก่อนการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นเรียกว่า “โพธิมณฑล”

“ในขณะที่พุทธศาสน์สะเทือนหว่าดไหว่นั้น มิแต่วัชรบัลลังก์อาสน์นี้เท่านั้นที่ตั้งมั่นมิได้กัมปนาทเคลื่อนไหวแต่อย่างไร ในขณะที่พระตถาคตเจ้าจะบรรลุซึ่งพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น พระองค์เสด็จจรรอบ ๆ ปริมณฑล ทุกแห่งที่ย่างพระบาทไปพุทธาจะสันสะเทือนเคลื่อนไหวไปทั้งหมด ครั้นเสด็จมาถึงที่นี้ปรากฏว่าที่แห่งนี้มิได้ไหวดไหวแม้แต่น้อย”

ในบันทึกของพระถังซำจั๋งยังได้บรรยายถึงเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องด้วยต้นพระศรีมหาโพธิ์ (ชีว ชูหลุน ผู้แปล. 2547 : 331-333) “ภายหลังจากที่พระพุทธองค์เสด็จดับขันธปรินิพพาน เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรงสืบราชสมบัติใหม่ ๆ นั้น พระองค์ทรงนับถือลัทธินอกพุทธศาสนา บ่อนทำลายพุทธศาสนสถานต่าง ๆ ทรงนำรัฬมาตัดโค่นพระศรีมหาโพธิ์ โดยให้ตัดราก โค่นลำต้น ลิดกิ่งและใบออกจนหมด วางกองห่างจากต้นโพธิ์ไปไม่กี่สิบก้าว แล้วรับสั่งให้พราหมณ์ที่นับถือพระอัคคีจุดเพลิงขึ้นบวงสรวงสวรรค์

“ในขณะที่พระเพลิงกำลังไหม้ลูกไหม้อยู่นั้นก็เกิดปาฏิหาริย์ มีต้นโพธิ์โผล่ขึ้นมา [ท่ามกลางเปลวเพลิง] สองต้น มีใบเขียวขจีปกคลุมหนาแน่น ต่อมาภายหลังผู้คนจึงเรียกโพธิ์สองต้นนี้ว่าภัสสะโพธิ์ฤกษ์ พระเจ้าอโศกมหาราชทอดพระเนตรเห็นนิมิตอัศจรรย์ดังกล่าว ทรงรู้สึกเสียดายพระทัยต่อการกระทำของพระองค์ จึงนำน้ำนมที่เหลือรดที่ราก [ต้นมหาโพธิ์] พอใกล้รุ่ง ต้นศรีมหาโพธิ์ก็กลับแตกกิ่งงอกงามและอยู่ในสภาพเดิม

“พระเจ้าอโศกทรงปลื้มปีติยินดีเป็นล้นพ้น ทรงทำการสักการบูชาด้วยพระองค์เองจนลืมนเสด็จกลับ [วัง] พระชายาซึ่งทรงนับถือลัทธินอกศาสนาพุทธ สั่งให้ข้าราชการเฝ้าบมาตัดโค่นต้นโพธิ์นั้นอีกครั้งหนึ่ง ครั้นรุ่งเช้า พระเจ้าอโศกมหาราชมากราบไหว้บูชาทอดพระเนตรเห็นมหาโพธิ์เหลือแต่กิ่งหัก ๆ ก็ทรงเศร้าโศกเสียใจอย่างยิ่งตั้งพระทัยอธิษฐานด้วยศรัทธาแก่กล้าและพระมรดด้วยน้ำนม เวลาผ่านไปไม่ถึงวัน กิ่งใบก็กลับงอกงามขึ้นใหม่ พระองค์ทรงให้ใช้ศิลาทำเป็นกำแพง สูงราว 10 เฉื่อยล้อมรอบต้นศรีมหาโพธิ์ไว้ด้วยพระหฤทัยที่เปี่ยมด้วยความเคารพเลื่อมใส [กำแพงนั้น] คงทนอยู่มาจนถึงทุกวันนี้

“เมื่อไม่นานมานี้ มีพระราชานามชื่อ ศคางกะ พระองค์ทรงนับถือลัทธิของพวกเดียริยย์ ทรงค้ำคั่งด้วยอิสสาจิต มุ่งทำลายล้างพุทธศาสนา บ่อนทำลายวัดวาอาราม ตัดโค่นพระศรีมหาโพธิ์ ทรงให้ขุดลึกลงไปจนถึงแหล่งน้ำที่หล่อเลี้ยงก็ไม่เห็นราก จึงทรงรับสั่งให้จุดไฟเผา ราดด้วยน้ำอ้อย หมายมาดจะให้ไหม้เกรียมเป็นถ้ำถ่านเพื่อขุดรากถอนต่อให้สิ้นซาก

“หลายเดือนต่อมาพระราชานามแห่งแคว้นมคธ พระเจ้าปุณณรมัน (ภาษาจีนสมัยถึงเรียกว่า หมันโจ้ว) พระราชันต์ดาบสุดท้ายของพระเจ้าอโศกมหาราชทราบเรื่องนี้เข้า ก็ทอดถอนพระทัยว่า “ดวงตะวันแห่งปัญญาลับหายไปแล้ว คงเหลือแต่พระศรีมหาโพธิ์ต้นนี้เท่านั้น ก็จะถูกกันทำลายถึงปานนี้ พุทฺชนทั้งปวงจะได้เห็นสิ่งใดอีกเล่า” พระองค์ทรงเกลือกกลิ้งกับพื้น โศกาอาดูรเป็นที่ปริเวทนาแก่ผู้ได้เห็น ทรงรดพระมรดด้วยน้ำนมของวัวทั้งหลายพันตัว

“หนึ่งราตรีผ่านไป ต้นศรีมหาโพธิ์นี้ก็กลับฟื้นคืนชีพมาใหม่สูงกว่า 1 ตีง พระองค์เป็นห่วงว่าต่อไปในภายภาคหน้าจะมีคนมาตัดโค่นอีก จึงได้สร้างกำแพงศิลาสูง 2 ตีง 4 เฉื่อยกว่าชั้นล้อมรอบ ดังนั้น ต้นศรีมหา

โพธิจึงถูกกำแพงศิลาล้อมรอบเอาไว้ ยอดโพธิสูงเหนือกำแพงขึ้นไปประมาณ 2 ตีงเศษ ๆ”

ข้อความสำคัญอันถือได้ว่าเป็นหลักฐานอ้างอิงถึงการมีอยู่แห่งพระศรีมหาโพธิ อีกประการหนึ่งได้แก่ “จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักร” ของ “พระภิกษุฟาเทียน” ผู้ซึ่งเดินทางจาริกมายังชมพูทวีปก่อนหน้าพระถังซำจั๋ง ราว พ.ศ.942 ได้บันทึกเหตุการณ์ไว้ค่อนข้างตรงกันว่า “พระมเหสีได้ทรงรับสั่งถามว่า พระเจ้าอโศกเสด็จไปที่ไหนเนื่อง ๆ พวกอมตย์กราบทูลว่า เห็นพระองค์เสด็จไปประทับอยู่ภายใต้ต้นปีทรเสมอ พระมเหสีทรงคอยเฝ้าดูอยู่, จนครั้งหนึ่งเมื่อพระเจ้าอโศกมิได้เสด็จไปที่นั่น, พระนางก็ส่งคนไปตัดต้นไม้นั้นลง. เมื่อพระเจ้าอโศกได้เสด็จมาเห็นการกระทำอันบังเกิดขึ้นเช่นนั้นแล้ว, พระองค์เป็นลมแต่ไกลด้วยความเสียพระทัย, และล้มลงยังพื้นแผ่นดิน. พวกเสนามาตย์ผู้ใหญ่ต่างช่วยกันเอาน้ำประพรมพระพักตร์, และต่อมาเป็นนานพระองค์จึงได้ฟื้น. พระองค์จึงให้สร้างฐานก่อด้วยอิฐขึ้นโดยรอบ (ตอไม้) และเทรดนมโค 100 หม้อลงบนรากไม้นั้น, แล้วพระองค์ก็ทอดกายลงนอนเหยียดพระกรและพระขงทั้ง 4 ให้แผ่ออกนอกบนพื้นธรณี. แล้วทรงกระทำคำปฏิญาณว่า “ถ้าต้นไม้นี้ไม่คืนคงชีวิต, ข้าพเจ้าก็จะไม่ลุกขึ้นจากที่นี่เลย.” พอขาดคำปฏิญาณของพระองค์, ในทันที่นั้น ไม้ก็กลับงอกงามขึ้นจากตอ, และก็เจริญงอกงามสืบต่อมาจนบัดนี้, ซึ่งสูงเกือบจะถึง 100 ศอกแล้ว. (พระยาสุรินทรราชาชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์). 2506 : 171-172)

ต้นอานันทโพธิ

พุทธศาสนิกชนทั้งปวงต่างเชื่อกันว่า ต้นโพธิ ต้นหนึ่งที่อยู่ภายในบริเวณพระมหาวิหารเชตวัน เมืองสาวัตถี ประเทศอินเดีย นั้น คือ ต้นโพธิ ที่มีอายุยืนยาวที่สุดตั้งแต่ครั้งพุทธกาล เมื่อชาวพุทธเดินทางจาริกแสวงบุญมายังมหาวิหารเชตวันจะต้องกราบนมัสการต้นโพธิ์นี้ ซึ่งเรียกชื่อกันว่า อานันทโพธิ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงประวัติแห่งต้นโพธิ์นี้ไว้ ซึ่งปรากฏข้อความในคัมภีร์อรรถกถาแห่งกาลิงโคโพธิชาดกความว่า พระตถาคตเสด็จหลีกจาริกไปตามชนบท เพื่อประโยชน์จะทรงสงเคราะห์โณยสัตว์ ชาวกรุงสาวัตถีต่างถือของหอมและดอกไม้เป็นต้น ไปยังพระเชตวันไม่ได้บูชาสถานอย่างอื่นไปวางไว้ที่ประตูพระคันธกุฎี ด้วยเหตุนี้ เขาก็มีความปราโมทย์กันอย่างยิ่ง

ท่านอนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีทราบเหตุนั้นแล้ว จึงไปยังสำนักพระอานนทเถระ ในเวลาที่พระตถาคตเสด็จมาพระเชตวัน กล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ เมื่อพระตถาคตเสด็จหลีกจาริกไป พระวิหารนี้ไม่มีปัจจัย มนุษย์ทั้งหลายไม่มีสถานที่บูชา ด้วยของหอมและดอกไม้เป็นต้น ขอโอกาสเกิดท่านเจ้าข้า ขอท่านจงกราบทูลความเรื่องนี้แต่พระตถาคต แล้วจงรู้ที่ ที่ควรบูชาสักแห่งหนึ่ง

พระอานนทเถระรับว่า ดีละ แล้วทูลถามพระตถาคตว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เจดียมีกี่อย่าง.

พระศาสดาตรัสตอบว่า มีสามอย่าง อานนท. พระอานนทเถระทูลถามว่า สามอย่างอะไรบ้าง พระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า ธาตุเจดีย์ 1 ปริโภคเจดีย์ 1 อุทเทสิกเจดีย์ 1.

พระอานนทเถระทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จจาริกไป ข้าพระองค์อาจกระทำเจดียได้หรือ

พระศาสดาตรัสว่า อานนท สำหรับธาตุเจดีย์ไม่อาจทำได้ เพราะธาตุเจดีย์นั้น จะมีได้ในกาลที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว สำหรับอุทเทสิกเจดีย์ ก็ไม่มีวัตถุปรากฏ เป็นเพียงเนื่องด้วยตถาคตเท่านั้น ต้น

มหาโพธิที่พระพุทธเจ้าอาศัยเป็นที่ตรัสรู้ ถึงพระพุทธเจ้าจะยังทรงพระชนม์อยู่ก็ตาม ปรินิพพานแล้วก็ตาม เป็นเจดีย์ได้เหมือนกัน

พระอานนท์ทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เมื่อพระองค์เสด็จหลีกไป พระมหาวีรชเวตวันหมดที่พึ่งอาศัย มนุษย์ทั้งหลายไม่ได้สถานที่เป็นที่บูชา ข้าพระองค์จักนำพืชจากต้นมหาโพธิมาปลูกที่ประตูพระเชตวัน พระเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า ดีแล้ว อานนท์ เธอจงปลูกเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้นในพระเชตวันก็จักเป็นดังตาคอดอยู่ เป็นนิตย์

พระอานนท์เถระบอกแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล อนาถปิณฑิกมหาเศรษฐี และนางวิสาขามหาอุบาสิกา เป็นต้นให้ขุดหลุม เป็นที่ปลูกต้นโพธิที่ประตูพระเชตวัน แล้วกล่าวกะพระมหาโมคคัลลานเถระว่า ท่านขอรับ กระผมจักปลูกต้นโพธิที่ประตูพระเชตวัน ท่านช่วยนำเอาลูกโพธิสุกจากต้นมหาโพธิให้กระผมทีเถิด

พระมหาโมคคัลลานเถระรับว่า ตีละ แล้วเหาะไปยังโพธิมณฑล เอาจีวรรับลูกโพธิที่หล่นจากขั้ว แต่ยังไม่ถึงพื้นดิน ได้แล้วนำมาถวายพระอานนท์เถระ

พระอานนท์เถระได้แจ้งความพระเจ้าปเสนทิโกศลว่า เราจักปลูกต้นโพธิในที่นี้ พระเจ้าปเสนทิโกศลให้ราชบุรุษถือเครื่องอุปกรณ์ทุกอย่างเสด็จมาพร้อมด้วยบริวารในเวลาเย็น อนาถปิณฑิกมหาเศรษฐี มหาอุบาสิกาวิสาขและผู้มีศรัทธาอื่นๆ ก็ได้ทำเช่นนั้น พระอานนท์เถระ ตั้งอ่างทองใบใหญ่ไว้ในที่ปลูกต้นโพธิ ให้เจาะก้นอ่างแล้วให้ลูกโพธิสุก แต่พระเจ้าปเสนทิโกศลกล่าวว่า มหาบพิตร พระองค์จงปลูกโพธิสุกนี้เถิด

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงพระดำริว่า ความเป็นพระราชามีได้ดำรงอยู่ตลอดไป ควรที่จะให้อนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีปลูกต้นโพธินี้ ทรงดำริดังนี้แล้วได้วางลูกโพธิสุกนั้นไว้ในมือของมหาเศรษฐี

อนาถปิณฑิกมหาเศรษฐีรวบรวมเปลือกตมที่มีกลิ่นหอมแล้ว ผิงลูกโพธิสุกไว้ในเปลือกตมนั้น พอลูกโพธิพ่นมีอมมหาเศรษฐี เมื่อชนทั้งปวงกำลังแลดูอยู่ ได้ปรากฏลำต้นโพธิ ประมาณเท่าองุ่น สูงห้าสิบศอก แตกกิ่งใหญ่ห้ากิ่งๆ ละห้าสิบศอก คือในทิศทั้งสี่และเบื้องบน ต้นโพธิ่นั้นเป็นต้นไม้ใหญ่กว่าต้นไม้ใหญ่ในป่า ตั้งขึ้นในทันใดนั่นเอง ด้วยประการฉะนี้

พระราชารับสั่งให้เอา หม้อทองคำและหม้อเงิน 800 หม้อใส่น้ำหอมเต็ม ประดับด้วยดอกบัวเขียว สูงขึ้นมาหนึ่งศอก เป็นต้น ตั้งเป็นแถวแวดล้อมต้นมหาโพธิ แล้วรับสั่งให้ทำแท่นสำเร็จด้วยรัตนเจ็ด โปริยปรายผสมทอง สร้างกำแพงล้อมรอบ ทำซุ้มประตูสำเร็จด้วยรัตนเจ็ด เครื่องสักการะ ได้มีเป็นอันมาก พระอานนท์เถระเข้าไปเฝ้าพระตาคอดกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์จงประทับนั่ง ณ โคนต้นโพธิที่ข้าพระองค์ปลูก เข้าสมาบัติเหมือนอย่างที่คุณพระองค์ทรงเคยเข้า ณ โคนต้นศรีมหาโพธิ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน

พระศาสดาตรัสว่า พุทธอะไร อานนท์ เมื่อเรานั่งเข้าสมาบัติที่ได้เข้าแล้ว ณ มหาโพธิมณฑลประเทศอื่น ก็ไม่อาจที่จะทรงอยู่ได้

พระอานนท์เถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่มหาชน ขอพระองค์จงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมาบัติ โดยกำหนดว่า ไกลภูมิประเทศนี้เถิด

พระศาสดาทรงใช้สอยโคนต้นโพธิ์นั้น ด้วยความสุขเกิดแก่สมาบัติตลอดราตรีหนึ่ง พระอานนท์เถระถวายพระพรแต่พระเจ้าปเสนทิโกศล เป็นต้น ให้ทำการฉลองต้นโพธิ์และต้นโพธิ์นั้น ก็ได้ชื่อว่า อานนท์โพธิ์ เพราะเป็นต้นโพธิ์ที่พระอานนท์เถระได้ปลูกไว้

สรุป

ต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นไม้ที่มีคนกราบไหว้มากที่สุดในโลกมีความสอดคล้องต้องกันระหว่างคัมภีร์ของพระพุทธศาสนาและบันทึกของพระถังซำจั๋งและหลักฐานอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับต้นพระศรีมหาโพธิ์ทำให้รู้แน่ชัดว่าต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งปัจจุบันตั้งอยู่ในบริเวณพุทธคยา (โพคคยา) รัฐพิหาร สาธารณรัฐอินเดียนั้นเป็นต้นพระศรีมหาโพธิ์ต้นที่ 4 ซึ่งขณะที่พระถังซำจั๋งจาริกไปยังประเทศอินเดียนั้น ท่านได้กราบและบันทึกเกี่ยวกับสถานที่รายรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่งเป็นต้นที่ 3 แห่งการสืบทอดต่อเนื่องมายาวนานกว่า 2561 ปี การที่มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัยได้กำหนดต้นไม้ประจำมหาวิทยาลัยว่าเป็นต้นโพธิ์ ต้นไม้เป็นที่ตรัสรู้ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพราะเป็นต้นไม้แห่งการตรัสรู้ซึ่งสอดคล้องกับสถานที่คือความเป็นมหาวิทยาลัยแห่งพระพุทธศาสนาซึ่งมีปรัชญาว่า ความเป็นเลิศทางวิชาการตามแนวทางพระพุทธศาสนา

เอกสารอ้างอิง

- เจมส์ เล็กจ์. เอ็ม. เอ. แอลแอล. ดี. (2506) จดหมายเหตุแห่งพุทธอาณาจักรของพระภิกษุฟาเทียน. พระยาสุรินทร
ธำชัย (จันทร์ ตุงคสวัสดิ์) แปล พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย
ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. บรรณาธิการ. (2546) พระศรีมหาโพธิ์ : จากชมพูทวีปสู่สุวรรณภูมิ, กรุงเทพฯ ฯ : มูลนิธิโตโยต้า
ประเทศไทย
- ชีว ชูหลุน ผู้แปล. (2547) ถังซำจั๋ง: จดหมายเหตุการเดินทางสู่ดินแดนตะวันตกของพระราชาวงศ์ถัง. กรุงเทพฯ ฯ :
สำนักพิมพ์มติชน
- บำเพ็ญ ระวิน. (2542) . ประชุมพงศาวดารฉบับราชวรุฑ์ ภาค 3 พระอนาคตวงศ์. กรุงเทพฯ ฯ : อมรินทร์วิชาการ
สำเนียง เลื่อมใส แปลและเรียบเรียง (2547) มหากาพย์พุทธจริตของอัสวโฆษ. กรุงเทพฯ ฯ : ศูนย์สันสกฤตศึกษา
มหาวิทยาลัยศิลปากร
- อุษา โลหะจรรยา. (2546). ชีวิตและงานของพระถังซำจั๋ง. กรุงเทพฯ ฯ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.